

Barbara Milewska-Ważbińska

Sacra poesis w łacińskiej tradycji literackiej humanistycznego Śląska

Angelika Modlińska-Piekarz, *Łacińska poezja
biblijna na Śląsku w XVI i XVII wieku*,
Lublin: Wydawnictwo KUL, 2018, 800 ss.

TERMINUS

t. 23 (2021)

z. 2 (59)

s. 217–222

www.ejournals.eu/

Terminus

doi: 10.4467/20843844TE.21.008.13442

Podjęmowanie twórczości poetyckiej o tematyce biblijnej ma głęboką tradycję sięgającą korzeniami starożytności chrześcijańskiej. Parafrazy Starego i Nowego Testamentu opracowane w języku łacińskim oraz w metrach Wergiliusza, Owidiusza czy Horacego odnaleźć można w tysiącach druków opublikowanych w Europie w XVI i XVII stuleciu¹. Przedwcześnie zmarła badaczka, Angelika Modlińska-Piekarz, od lat związana z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, w swej monumentalnej monografii starała się przyjrzyć tym autorom łacińskich wierszy i poematów, którzy działali na Śląsku lub byli z tym rejonem związani. W tym celu poddała analizie kilkaset tekstów pióra bez mała 150 twórców. Badaczka wyszła ze słusznego założenia, że na Śląsku łacina była nie tylko językiem liturgii katolickiej, ale przez długie lata pełniła funkcję integrującą

¹ Z ostatnich inicjatyw polskiego środowiska badawczego warto wymienić tu pracę zbiorową *Pietas Humanistica: Neo-Latin Religious Poetry in Poland in European Context*, ed. by P. Urbański, Frankfurt am Main 2006. Łacińskim parafrazom psalmów poświęciła książkę A. Modlińska-Piekarz, *Votum Davidicum. Poetyckie parafrazy psalmów w języku łacińskim w XVI i XVII wieku*, Lublin 2009. Łacińskie druki religijne uwzględniła też Izabela Bogumił w rozdziale „Triumphus Christi” – utwory religijne drugiej połowy XVI wieku, stanowiącym część monografii: I. Bogumił, *Rzymskie Kamieny nad Bałtykiem. O łacińskiej poezji w Gdańsku w drugiej połowie XVI wieku*, Gdańsk 2017, s. 199–281.

społeczność zróżnicowaną pod względem narodowym i wyznaniowym. To między innymi dzięki łacinie, stale obecnej w przestrzeni publicznej, kultura humanistycznego Śląska nabrała specyficznych i sobie tylko właściwych cech.

Wydana w atrakcyjnej szacie graficznej oraz imponująca wagą i rozmiarem książka *Łacińska poezja biblijna na Śląsku w XVI i XVII wieku* składa się z dwóch części. Pierwszą, zatytułowaną *Łacińska poezja biblijna w teorii i praktyce literackiej od starożytności do baroku*, rozpoczyna cenny tekst teoretycznoliteracki, omawiający pojęcia parafrazy i metafrazy. Dalsze rozdziały tej części poświęcone zostały scharakteryzowaniu praktyk parafrazowania tekstów biblijnych w kontekście nurtów wyznaniowych oraz obszernemu omówieniu gatunków łacińskiej poezji biblijnej.

W drugiej części, noszącej tytuł *Śląska republika poetów. W kręgu idei*, autorka przedstawiła literacką mapę aktywności poetów biblijnych oraz zawarła krótką charakterystykę ośrodków, w których działali śląscy literaci. W następnych rozdziałach Angelika Modlińska-Piekarz podjęła kwestie związane z różnymi formami wypowiedzi w zależności od wyznania autorów, a następnie umieściła analizowane utwory w kontekście politycznym. Omówiła też wątki antyczne pojawiające się w poezji biblijnej Ślązaków. Ostatni rozdział drugiej części książki poświęcony został poetyckim stylizacjom wybranych motywów biblijnych, takich jak obraz raju, stworzenie Ewy, narodziny Chrystusa i rzeź niewiniątek. Każdy rozdział mógłby stać się podstawą osobnego studium – wszystkie wzbudzają podziw ze względu na bogactwo materiałów źródłowych, przeważnie do tej pory nieobecnych w literaturze przedmiotu, a niektóre partie imponują rozmachem interpretacyjnym. Do spojrzenia na poszczególne segmenty jako na osobne studia skłaniają syntetyczne podsumowania umieszczone po każdym z ośmiu rozdziałów obydwu części książki. Odrębnym elementem rozprawy są wnioski końcowe, które nie powtarzają już treści, ale stanowią esencjonalną konkluzję, pozwalającą autorce na wygłoszenie z całym przekonaniem takiej na przykład opinii:

Zastanawiając się nad znaczeniem kulturowym łacińskiej poezji biblijnej Ślązaków, trzeba podkreślić, że cechą wspólną tych utworów jest istnienie w nich pewnego uniwersalnego kodu kulturowego, który służył upowszechnianiu humanistycznego światopoglądu, ale też utrwaleniu pewnych stereotypów religijnych, i pozwalał ludziom różnych nacji znaleźć wspólny język, wspólne upodobania, a przede wszystkim uniwersalny sposób pojmowania podstawowych prawd wiary pod sztandarem chrześcijańskiego humanizmu².

Liczącą 800 stron książkę wieńczy aneks zawierający *Katalog łacińskiej poezji biblijnej na Śląsku w XVI i XVII wieku*. Monumentalna rozprawa obejmuje ponadto streszczenie w językach angielskim i niemieckim, bibliografię, indeks nazwisk oraz bogaty materiał ilustracyjny.

² A. Modlińska-Piekarz, *Łacińska poezja biblijna na Śląsku w XVI i XVII wieku*, Lublin 2018, s. 603.

Umiejętna dyspozycja ogromnego materiału, do którego dotarła badaczka, nie była zadaniem łatwym. Czytelnik może poczuć się jednak usatysfakcjonowany – rezultatem podjętych przez autorkę decyzji odnośnie do rozłożenia materiału jest przejrzysta konstrukcja całości. Już sam wybór źródeł, jakiego dokonała Angelika Modlińska-Piekarz, świadczy o tym, że autorkę recenzowanej książki cechowała precyzja badawcza. Nie do przecenienia są zaprezentowane w pracy wyniki wieloletnich badań archiwistycznych, bibliograficznych i faktograficznych. Wystarczy wskazać aneks – jest to starannie sporządzony, liczący 321 pozycji katalog poetyckich druków biblijnych autorstwa twórców śląskich oraz druków opublikowanych na Śląsku przez autorów obcych w XVI i XVII wieku. Opracowanie to jest unikalnym materiałem, niezwykle pożytecznym przy dalszej eksploracji śląskich neolatinów. Ustalenia bibliologiczne i wszelkie uzupełnienia dotyczące osadzenia omawianych autorów w przestrzeni historycznej, geograficznej i religijnej stanowią szczególną wartość książki.

Monografia Angeliki Modlińskiej-Piekarz zawiera również wiele celnych wniosków interpretacyjnych. Autorka wyprowadziła je na podstawie analizy materiałów źródłowych, ale sięgnęła też do najnowszej literatury przedmiotu. Interesującą perspektywę badawczą przedstawiła w rozdziale pierwszym, dotyczącym teorii parafrazy i metafrazy w kontekście poetyckiego interpretowania Biblii. Badaczka wykorzystała w tym opracowaniu źródła greckie i łacińskie, tak klasyczne, średniowieczne, jak i nowożytne. Tekst Angeliki Modlińskiej-Piekarz nie jest jedynie „skromną glosą”, jak go określiła autorka³, ale stanowi ważny głos w dyskusji nad teorią parafrazy i metafrazy, toczącej się w ostatnich latach zarówno w opracowaniach polskich, jak i w literaturze obcojęzycznej⁴.

W tak obszernej pracy musiały, siłą rzeczy, pojawić się fragmenty mniej doskonałe, ale i te stanowić mogą inspirację do przemyśleń oraz dobry punkt wyjścia do dyskusji naukowej. Przykładowo, warto byłoby silniej podkreślić, że autorzy śląscy mieli udział w upowszechnieniu nowych fenomenów literackich, takich jak choćby nowożytne elogium. Urodzony w Lwówku Śląskim Nicolaus Reusner nie tworzył wprawdzie poezji biblijnej, ale jako jeden z pierwszych autorów zawarł elogia w dziele *Icones sive imagines virorum literis illustrium* (wydanym po raz pierwszy w Strasburgu w 1587 r.).

Należałoby też uściślić wypowiedź autorki na temat praktyki parodystycznej. Niefortunne wydaje się znajdujące się na stronie 158 sformułowanie „parodie renesansowe”. Wiadomo, że już w średniowieczu mnich z klasztoru św. Quirinusa w Tegernsee w Bawarii parafrazował lirykę Horacego, nadając jej wymowę chrześcijańską,

³ *Ibidem*, s. 33.

⁴ Por. np. G. Kennedy, *Progymnasmata: Greek Textbooks of Prose Cocomposition and Rhetoric*, Atlanta 2003; B. Awianowicz, *Progymnasmata w teorii i praktyce szkoły humanistycznej od końca XV do połowy XVIII wieku. Dzieje nowożytnej recepcji Aftoniosa od Rudolfa Agricoli do Johanna Christopha Gottscheda*, Toruń 2008.

ale była to próba jednorazowa⁵. Na większą skalę natomiast zaczęto uprawiać i zalecać tego rodzaju poezję, zarówno w kręgach protestanckich, jak i katolickich (prze-
de wszystkim jezuickich), w dobie potrydenckiej. Tymczasem badaczka stwierdza:

W okresie 1500–1700 opublikowano około 1000 parodii horacjańskich, ale najwięcej przy-
pada ich na lata 1590–1620, wtedy bowiem panowała swoista moda na parodie horacjań-
skie, szczególnie wśród autorów protestanckich, później uprawiali je także poeci jezuicy⁶.

Dane, zaczerpnięte zapewne z tekstu Rüdigera Niehla, *Parodia Horatiana – Parodiebegriff und Parodiedichtung im Deutschland des 17. Jahrhunderts*⁷, zostały jednak
przytoczone niedokładnie. Niehl pisze bowiem:

Eine vorsichtige Schätzung allein der deutschen Produktion in diesem Genre lässt vermu-
ten, dass zwischen 1570 und 1700 in Deutschland wenigsten 1000–2000 Horazparodien
veröffentlicht wurden, möglicherweise wesentlich mehr⁸.

[Ostrożne oszacowanie tylko niemieckiej spuścizny tego typu pozwala stwierdzić, że mię-
dzy rokiem 1570 a 1700 [podkr. B.M.W.] opublikowano w Niemczech przynajmniej
1000–2000 parodii horacjańskich, a prawdopodobnie znacznie więcej]⁹.

Powyższe stwierdzenie można uzupełnić, wspominając, że dopiero w drugiej poło-
wie XVI wieku Henricus Stephanus posłużył się w tytule swojego dzieła z 1575 roku
terminem *parodiae morales*. Warto byłoby też odnotować w kontekście łacińskiej
poezji związanej ze Śląskiem, że niedługo potem, bo już w 1581 roku, ukazało się
pierwsze wydanie zbioru *Symbolum* dedykowane pochodzącemu z Wrocławia poe-
cie Jakobowi Monau (Monavius), w którym zamieszczono aneks zwierający sześć
pieśni poprzedzonych nagłówkiem *Parodiae ad illam Horatii „Quem tu Melpomene”*.
W drugim wydaniu tej książki z 1595 roku w aneksie znaleźć można już 44 wiers-
ze będące parodiami wspomnianej ody Horacego¹⁰. Wprawdzie nie wszystkie te
utwory mają charakter religijny, ale poświadczają coraz większą popularność prak-
tyk parodystycznych. Na podkreślenie zasługuje rola, jaką w rozpowszechnieniu
tego fenomenu odegrało artystyczne środowisko Śląska. Przykładowo do wzro-
stu popularności utworów w typie „parodii chrześcijańskich” przyczynił się brat

⁵ Zob. J. Krókowski, *De „Septem sideribus”, quae Nicolao Copernico vulgo tribuuntur*, Kraków 1926, s. 64–65.

⁶ A. Modlińska-Piekarz, *Łacińska poezja biblijna na Śląsku...*, s. 159.

⁷ R. Niehl, *Parodia Horatiana – Parodiebegriff und Parodiedichtung im Deutschland des 17. Jahrhunderts*, w: *‘Parodia’ und Parodie. Aspekte intertextuellen Schreibens in der lateinischen Literatur der Frühen Neuzeit*, hrsg. von R.F. Gleis, R. Seidel, Tübingen 2006, s. 11.

⁸ *Ibidem*, s. 12.

⁹ Przekład autorki recenzji.

¹⁰ J. De Landtsheer, *Parodies on Religious Themes of Horace: Carm. IV.3 as an Appendix to Jacob Monavius’s “Ipse faciet”*, w: *Pietas Humanistica...*, s. 287–301.

wspomnianego wyżej Nicolausa Reusnera, Elias, który w 1601 roku opublikował *Parodiae Horatianae Eucharisticae*¹¹. Dzieło Eliasa Reusnera zostało zresztą uwzględnione przez Angelikę Modlińską-Piekarz w załączonym katalogu łacińskiej poezji biblijnej pod numerem 219.

Osobny rozdział w drugiej części recenzowanej książki poświęcono funkcjonowaniu motywów antycznych w łacińskiej poezji biblijnej. Autorka przystąpiła do ich zgłębiania, słusznie wychodząc z założenia, że w literaturze renesansowej i barokowej (w tym w poezji religijnej):

[p]ostulowane [...] przez humanistów hasło powrotu do literatury starożytnych Greków i Rzymian oraz wymóg jej naśladowania sprawiły, że żaden utwór poetycki, bez względu na przedstawianą treść, nie mógł być pozbawiony mitologicznego sztafażu, klasycznych reminiscencji i frazeologii czerpanej garściami z literatury antycznej¹².

Od dawna wiadomo, że w dawnej kulturze różne wątki nie tylko nie wykluczały się, ale wręcz tworzyły spójną całość. Dzięki modelowi odbioru alegorycznego, wypracowanemu jeszcze w starożytności, bóstwa antyczne w tekstach kultury nowożytnej nabierały wymowy symbolicznej, reprezentując sferę nierealną, a mity funkcjonujące jako *fabulosa veterum theologia* stawały się stałym elementem kultury chrześcijańskiej. Angelika Modlińska-Piekarz zawarła w swej książce wiele interesujących spostrzeżeń na temat wykorzystania motywów antycznych w polemice religijnej. W kilku miejscach autorka wspomniała o intertekstualnej grze z odbiorcą, słusznie zakładając, że dawni twórcy świadomie zachęcali czytelników do aktywnego odbioru naszpikowanych aluzjami dzieł.

Gruntowna wiedza na temat odmian śląskiej poezji religijnej, którą badaczka podzieliła się z czytelnikiem, oraz sposób jej uporządkowania budzą uznanie i podziw. Mimo zakładanego skoncentrowania się na analizie filologicznej tekstów łacińskich Angelika Modlińska-Piekarz, aby uwypuklić wyjątkowość i różnorodność kultury humanistycznego Śląska, poruszyła wiele innych zagadnień, wskazując między innymi na uwarunkowania polityczne i religijne przyczyniające się do powstania tak interesującej i obfitej spuścizny literackiej pióra autorów związanych z tym regionem. Jak pisze autorka: „Zbadanie choćby części z nich [...] pozwoli odnaleźć właściwe źródła inspiracji wielu dzieł napisanych w językach narodowych w ich wcześniejszych, często reprezentujących znacznie wyższy poziom literacki, łacińskich odpowiednikach”¹³.

Warto jeszcze raz podkreślić, że łacina zarówno jako medium przekazywania informacji, jak i narzędzie twórców pełniła na Śląsku niezwykle ważną funkcję. Dlatego tak istotne było objęcie badaniami łacińskiego piśmiennictwa Ślązaków, w tym poezji biblijnej.

¹¹ R. Niehl, *Parodia Horatiana...*, s. 13.

¹² A. Modlińska-Piekarz, *Łacińska poezja biblijna na Śląsku...*, s. 437.

¹³ *Ibidem*, s. 112.

Recenzowana książka stanowi znakomite uzupełnienie i wzbogacenie badań dotyczących literatury oraz kultury Śląska łacińskiego prowadzonych przez Józefa Budzyńskiego, Zbigniewa Kadłubka czy Beatę Gaj. Monografia Angeliki Modlińskiej-Piekarz na temat łacińskiej poezji biblijnej to znaczące osiągnięcie z dziedziny neolatynistyki, ale jestem przekonana, że może stać się interesującą lekturą również dla przedstawicieli innych dyscyplin humanistycznych.

First View

BARBARA MILEWSKA-WAŻBIŃSKA

🏠 Uniwersytet Warszawski / University of Warsaw, Poland

@ wazbinska[at]uw.edu.pl

🌐 <https://orcid.org/0000-0001-6139-7468>